

KONSERVATIZMO FENOMENAS: POŽIŪRIS IŠ LENKIJOS

Tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad Rytų ir Vidurio Europa nėra palanki vieta diskusijoms apie politinį konservatizmą. Šio regiono šalių politinis gyvenimas per pastaruosius du amžius buvo pažymėtas daugybės radikalių lūžių, o ne nuoseklaus politinio gyvenimo tradicijų puoselėjimo. Ką reiškia diskusijos apie politinį konservatizmą kraštuose, kurie, pavyzdžiui, Lietuva, per pastaruosius du amžius pažino tik tris savarankiško politinio gyvenimo dešimtmečius? Nemažiau keistos turi atrodyti ir dabartinės lenkų, vengrų ar čekų kalbos apie politinį konservatizmą. Skeptikas iš Vakarų visada gali paklausti: "Ką norima konservuoti kraštuose, kurie išgyvena gilių ekonominių, politinių, socialinių ir kultūrinių transformacijų laikotarpį?", "Ką gali išsaugoti žmonės, kurie labiausiai užsiėmę svetur — Briuselyje, Vienoje ar Londone — gimusių socialinio ir politinio gyvenimo modelių perėmimu?".

Tačiau, nepaisant tokio vakariečių skepticizmo, konservatizmas šiandien yra tapęs viena mėgstamiausių Rytų ir Vidurio Europos intelektualų temų. Galbūt tai yra susieta su noru pasipriešinti kai kuriems drastiškiems šio regiono kultūrinio gyvenimo modernizacijos aspektams. Galbūt už to slypi noras įrodyti, kad Rytų ir Vidurio Europa nėra vien tik tuščias popieriaus lapas, kuriame rašo Vakarų patyrimas. Abejonių nekelia tik tas faktas, kad šio regiono politikos mokslų specialistai pakankamai gerai išmano Vakarų konservatizmą ir savo kraštų intelektualinio gyvenimo tradicijose jau spėjo surasti galias konservatyviosios politinės minties ištakas. Vienu iš geriausių to dalyko įrodymų yra neseniai Lenkijoje pasirodžiusi Bogdano Szlachtos knyga *Konserwatyzm: z dziejów tradycji myślenia o polityce*^{*}.

Ši knyga reikšminga dviem pagrindiniais aspektais. Šios knygos autoriui pavyko įrodyti, kad Rytų ir Vidurio Europos šalys, bent jau Lenkija, turi turtingą konservatyvaus politinio mąstymo tradiciją. Perskaičius B. Szlachtos knygą, galima tik stebėtis, kad XIX amžiaus lenkų politinė mintis vakarietiškas konservatizmo idėjas sugebėjo puoselėti net ir krašto politinės priklausomybės sąlygomis. Be to, kolega iš Lenkijos parašė tokią Vakarų konservatizmo politinės minties studiją,

^{*}Bogdan Szlachta. *Konserwatyzm: z dziejów tradycji myślenia o polityce*. - Kraków Warszawa: DANTE ARARAT, 1998. - 294 p.

kokia ne visada gali pasigirti ir patys vakariečiai. Pirmoji knygos dalis - *Konserwatyzm: europejska tradycja myślenia o polityce* - tai tikrai originalus įvadas į Vakarų konservatizmo politinės minties istoriją. Šalia Lietuvos skaitytojams gerai pažįstamos Roberto Nisbeto knygos, lenkų autoriaus darbas gali būti traktuojamas kaip vienas iš geriausių įvadinių veikalų, skirtų konservatizmo politinės minties istorijai.

Skirtingai negu R. Nisbetas, B. Szlachta visą dėmesį sutelkė ne tiek į sisteminių - filosofinių ar sociologinių - konservatizmo fenomeno pristatymą, kiek į istorinį šitos politinio mąstymo srovės transformacijų nagrinėjimą. Jį domina pagrindinių konservatizmo politinės minties istoriją formavusių autorių pažiūrų pristatymas. Pradėdamas nuo Johno Fortesque ir Richardo Hookerio, B. Szlachta nuosekliai supažindina su svarbiausiais britų, vokiečių, prancūzų, austrų, ispanų ir amerikiečių konservatyviosios politinės minties raidos etapais. Antrojoje knygos dalyje - *Konserwatyzm i polityka Polska* - jis pristato žymiausių lenkų konservatorių pažiūras, bandydamas išryškinti kai kuriuos specifinius šios šalies konservatyvaus politinio mąstymo bruožus.

Kai kurie recenzuojamos knygos teiginiai leidžia spręsti, kad B. Szlachta nėra nešališkas konservatizmo politinės minties istorijos tyrinėtojas. Pasinaudojus Michaelo Oakeshotto terminu, galima sakyti, kad jis yra konservatyviosios nuostatos žmogus. Tą geriausiai rodo pirmosios knygos dalies pabaiga, kurioje galima rasti viso teksto požiūriu kiek netikėtą ir gana arbitralų tvirtinimą apie tai, kad "politinio diskurso kokybė priklauso nuo išeities taško. Tas diskursas gali būti logiškas tik tada, kai remiasi į Transcendenciją pripažįstantį žmogiškąjį patyrimą". (p.157). Iš tokio nuoseklų istorinį konservatizmo pristatymą kiek ardančio tvirtinimo galima spręsti, kad B. Szlachta yra artimas kai kurioms religiškai orientuotoms konservatyvaus politinio mąstymo srovėms. Tokį spėjimą patvirtina ir kiti, anksčiau publikuoti šio autoriaus darbai - *Prawo katolika - prawo liberala* (1992), *Katolicyzm - liberalizm: obszary dialogu i konfliktu* (1993), *Ład-Kosciół-Naród* (1996).

B. Szlachtai pavyko išdėstyti savo požiūrį į visus labiausiai ginčytinus konservatizmo politinės minties istorijos klausimus - britų konservatizmo genezę, utilitaristinio elemento reikšmę konservatorių mąstyme, Georgo Hėgelio ir Friedricho von Hayeko santykius su konservatizmu, liberalizmo ir konservatizmo politinių filosofijų skirtumus bei jų suartėjimo galimybę. Jis taip pat pabandė suformuluoti ir tai, ką R. Nisbetas savo darbe yra apibūdinęs kaip "konservatizmo dogmatiką". Ta-

čiau šito dalyko aptarimas išėjo pernelyg fragmentiškas. B. Szlachta dažnai abejoja dėl kai kurių autorių ryšio su konservatizmu, tačiau be aiškesnio konservatyviosios politinės minties fenomeno apibūdinimo dažnai taip ir lieka neaišku, kuo yra pagrįstas vieno ar kito autoriaus pašalinimas iš konservatorių gretų. Knygai būtų pravertusios kai kurios aiškesnės apibendrinančio pobūdžio formuluotės, padedančios suprasti tiek patį konservatizmo fenomeną, tiek ir jo skirtingas atmainas Vakarų Europos šalyse.

Pirmą kartą su konservatizmo politine mintimi susipažįstančiam skaitytojui gali būti nelengva suprasti, kuo skiriasi radikali, reakcinė ar liberali šios politinio mąstymo srovės atmaina. Pradedančiajam skaitytojui taip pat gali pritrūkti paaiškinimo, kuo skiriasi anglų, vokiečių ar prancūzų konservatyvaus politinio mąstymo tradicijos. Aiškesnis šitų dalykų apibūdinimas būtų padėjęs geriau suprasti skirtingus konservatizmo politinės filosofijos variantus. Prisiminus lenkų istorikų sugebėjimą rašyti apibendrinančio pobūdžio tipologines studijas (Władysław Tatarkiewicz, Jerzy Szacki, Leszek Kolakowski, Andrzej Walicki), galima tvirtinti, kad B. Szlachta taip pat stipriai pasistūmėjo tipologinio konservatizmo politinės minties istorijos pristatymo kryptimi. Kol kas jam pritrūko vieno esminio dalyko - aiškesnio tipologinio darbo specifikos suvokimo. W. Tatarkiewicziaus stiliumi parašyta konservatyvios politinės minties istorija būtų buvusi originalus įnašas į šios politinio mąstymo srovės tyrinėjimų istoriją.

Pereinant prie konkretesnių dalykų aptarimo, pirmiausia norisi pažymėti, kad įvadinėje knygos dalyje per daug sureikšminti konservatorių santykiai su liberalais, kaip vienas iš svarbiausių konservatizmo politinės doktrinos savitumą apibrėžiančių veiksnių. Tai prieštarauja kitoje knygos vietoje randamam tvirtinimui, kad "konservatyviąją mintį apibūdinančiu bruožu yra ne opozicija liberalizmui, bet oponavimas jo abstrakčioms ir neistoriškoms sąvokoms, susietoms su racionalistiniais ir utilitaristiniais išvedžiojimais" (p. 67). Konservatizmas gimė polemikose su švietėjišku racionalizmu, ir liberalai nėra koks nors išskirtinis konservatorių oponentas. Neabejoju, kad tai puikiai supranta ir pats B. Szlachta, tačiau įvadinė jo knygos dalis pateikia kiek iškreiptą šito dalyko vaizdą.

Pernelyg sureikšmintas atrodo ir konservatorių suartėjimo su liberalais klausimas. Neaišku, kodėl šis klausimas pristatytas spėlionių, o ne realiai įvykusio fakto konstatavimo pavidalu. Šiandien jau tikrai

nesunku būtų parašyti ir atskirą liberalaus konservatizmo istoriją. Daugybę liberalizmo ir konservatizmo suartėjimo požymių galima surasti ne tik M. Oakeshotto, bet ir Charleso Taylora, Michaelo Walzerio, Josepho Raz ir net Hayeko darbuose. Pagrindiniu šito suartėjimo bruožu yra tai, kad kitos politinio mąstymo srovės žengia konservatorių socialinio ir politinio mąstymo pažymėta kryptimi. Gyvename politinio diskurso transformacijos laikais: pamažu nyksta daugybė radikalaus politinio mąstymo formų ir viršų ima ideologijų maišymosi tendencijos. Apmąstymai apie konservatizmo politinę filosofiją tokiame kontekste įgauna platesnę reikšmę - jie tampa apmąstymais apie naujai besiformuojančio politinio diskurso prigimtį. Liberalai ir socialistai juda konservatyvaus politinio mąstymo pažymėta kryptimi, o konservatoriai pereina prie idėjų, kurios ankstesniais laikais buvo nesuderinamos su jų įsitikinimais.

Tikrai įdomi knygos dalis, skirta britų konservatizmo ištakoms. Kalbėdamas apie Edmundą Burke'ą, B. Szlachta pabrėžia Tomo Akviničio pažiūrų įtaką šio autoriaus kūrybai. Su tuo sunku nesutikti. Tačiau, šalia to, nemažiau aktualus atrodo ir Aristotelio politinio mąstymo poveikio konservatizmui klausimas. Nėra abejonių, kad tikroji konservatyvaus politinio mąstymo reikšmė išryškėjo tik moderniaisiais laikais, apie XVIII a. pabaigą - XIX a. pradžią, kai Vakaruose buvo pereita prie ideologizuoto politinio mąstymo paradigmos. E. Burke'as pirmasis pasiūlė tokį politinio mąstymo būdą, kuris netilpo į tos paradigmos rėmus. Tačiau nemažiau akivaizdu ir tai, kad Aristotelis jau buvo suformulavęs pagrindinius konservatizmui artimo politinio mąstymo principus. Net jeigu Aristotelio ir negalime vadinti konservatoriumi, jo politinė filosofija neabejotinai yra vienas iš svarbiausių konservatizmo šaltinių.

B. Szlachta, atrodo, yra linkęs pervertinti tradicionalizmo reikšmę konservatizme: "priešindamasis radikaliai egzistuojančių ir laiko patikrintų institucijų keitimui, konservatorius užima tradicionalizmo poziciją" (p.19). Tradicijos reikšmės supratimas šiandien jau yra tapęs vienu iš jautriausių diskusijų apie konservatizmą taškų. Tą ypač puikiai parodė garsioji Karlo R. Popperio polemika su M. Oakeshotu. R. Popperui taip ir nepavyko suprasti tikrosios M. Oakeshotto argumentų prasmės. M. Oakeshottas ir kiti britų konservatoriai nuolat akcentuodavo ne kokio nors tradicionalizmo, o pagarbos nusi-
stovėjusioms praktinio veikimo tradicijoms reikšmę. Tik kai kurios

radikalaus konservatizmo atšakos, kurių geriausiu simboliu lieka De Maistre'o kūryba, buvo pagrįstos dogmatišku tradicionalizmu. Tuo tarpu dauguma konservatorių visada gana atsargiai žiūrėdavo į bet kokius radikalesnius politinio ir kultūrinio tradicionalizmo pasireiškimus. Kalbant apie E. Burke'o įtakoje susiformavusių konservatorių mąstymą, būtina prisiminti, kad jie yra labai specifiniai tradicionalistai, pripažįstantys ne tik išsaugojimo, bet ir inovacijos reikšmę. Šitai konservatyvaus politinio mąstymo aplinkybei išryškinti (bent jau kalbant apie M. Oakeshottą) knygoje buvo galima skirti šiek tiek daugiau vietos. Tai būtų leidę išvengti kiek supaprastinto požiūrio į tradicijos reikšmę konservatizme. Neabejoju, kad pats knygos autorius gerai supranta skirtingų tradicijos sampratų savitumus. Tačiau dėmesį norisi atkreipti į tai, kad knygoje šis dalykas pristatytas kiek supaprastintai.

Lenkų tyrinėtojai nepriimtina mintis, kad modernioji politinė filosofija gali būti paaiškinta I. Kanto ir Hėgelio dichotomijos pagalba. "Ši dichotomija, - jo nuomone, - yra tokia pat supaprastinanti (ir, atrodo, mažai teisinga), kaip ir ta, kuri aristoteliškąjį komunitarizmą atskiria nuo hobsiškojo libertarizmo" (p. 61). Tačiau taip ir lieka neaišku, kuo yra pagrįstas toks kritinis knygos autoriaus nusištatymas. Darbe pateikti tik kai kurie bendro pobūdžio apmąstymai šia tema. Nesunku surasti daugybę argumentų I. Kanto ir Hėgelio dichotomijos naudai. Šie du mąstytojai simbolizuoja dvi pagrindines šiuolaikinės Vakarų politinės filosofijos raidos tendencijas, išryškėjusias XIX amžiaus pradžioje. Pirmasis iš jų geriausiai rodo šiuolaikinių liberalų filosofinį mąstymą (Johnas Rawlsas, Robertas Nozickas, Ronaldas Dworkinas), tuo tarpu antrasis yra artimas tiems, kurie pabrėžia bendrojo gėrio, bendruomenės ir kultūrinių tradicijų reikšmę. Užtenka priminti vien tik gerai žinomą faktą, kad liberalas J. Rawlsas jau seniai prisipažįsta esąs I. Kanto pasekėjas, tuo tarpu komunitaras Tayloras šiandien jau yra pagarsėjęs kaip vienas didžiausių Hegelio politinės minties tyrinėtojų ir interpretatorių. Nors komunitarizmas ir nėra kokia nors specifinė hegelizmo atmaina, *Grundlinien der Philosophie des Rechts* autorius šiai politinio mąstymo srovei yra daug artimesnis mąstytojas, negu I. Kantas. Be to, daug pasako ir ta aplinkybė, kad vienas didžiausių britų socialinio liberalizmo pradininkų Thomas H. Greenas taip pat buvo Hėgelio pasekėjas.

Konservatorių akį nuo seno režia Hegelio racionalizmas ir su juo susieta metafizinė Geist koncepcija. Tačiau to aiškiai nepakanka šiam autoriui pašalinti iš konservatorių gretų. Hegelio politinio mąstymo būdas yra labai artimas E. Burke'o *Reflections on the Revolution in France*. Tiek vienam, tiek ir kitam autoriui vienodai rūpi dėmesys bendruomenei, tradicijoms, kultūriniais ir civilizaciniais veiksniams. Nors Hegelis kai kuriais atžvilgiais (visų pirma susietais su Geist koncepcija) ir netelpa į konservatyvaus politinio mąstymo rėmus, egzistuoja daugybė veiksnių, jo politinį mąstymą leidžiančių traktuoti kaip vieną iš konservatizmo atmainų. Užtenka priminti vien tik paties B. Szlachtos minimą faktą (p. 141), kad vienas didžiausių dabartinių britų konservatorių Rogeris Scrutonas yra W. F. Hegelio pasekėjas.

Nenorėdamas prie konservatorių priskirti Hegelio, knygos autorius pasiduoda kitai pagundai - į konservatorių gretas jis nori įrašyti tradiciškai klasikiniams liberalams priskiriamą Hayeką. Diskusija apie šio autoriaus santykius su konservatizmu šiandien jau yra tapusi vienu iš intriguojančių konservatizmo politinės minties tyrinėjimo objektų. Pats Hayekas yra atvirai atsiribojęs nuo konservatorių savo garsiajame straipsnyje *Why I Am Not a Conservative*. Nėra abejonių, kad jo darbuose galima rasti kai kurių konservatyvaus politinio mąstymo elementų, pirmiausia susietų su politinio racionalizmo kritika. Tačiau, šalia to, nesunku įrodyti, kad jis taip ir liko svetimas konservatyvaus politinio mąstymo tradicijai. Kai kuriuos jo ir konservatizmo kelių susikirtimus galima paaiškinti skirtingų politinių doktrinų maišymusi. Šis procesas šiandien yra palietęs visus bent kiek įtakingesnius politikos filosofus. Užtenka priminti, kad postmodernistas Richardas Rorty šiandien drąsiai naudojasi konservatoriaus M. Oakeshotto moralės samprata, tuo tarpu liberalas R. Dworkinas remiasi konservatorių išpuoselėta hermeneutine politinių fenomenų aiškinimo perspektyva. Hayekas netelpa į kai kuriuos nusistovėjusius *liberalizmo* sampratos rėmus. Tačiau tai nerodo, kad jis yra konservatorius.

Per mažai dėmesio knygoje skirta komunitarizmo politinės filosofijos specifikai aptarti. Susidaro įspūdis, kad knygos autorius yra linkęs griežtai atskirti komunitarizmą ir konservatizmą. Jis nenori pripažinti, kad dabartiniai Šiaurės Amerikos komunitarai dažnai tik kartoja pagrindinius konservatyvaus politinio mąstymo principus. Pažvelgus iš platesnės perspektyvos, drąsiai galima tvirtinti, kad komunitarizmo politinė filosofija yra viena iš konservatyvaus politinio mąstymo krypčių.

Net britų konservatoriai šiandien dažnai jau nesugeba taip palaikyti konservatyvaus politinio mąstymo tradicijų, kaip tai daro Šiaurės Amerikos komunitarai.

Kiek padrikai pristatytas ir JAV neokonservatorių politinis mąstymas. Knygos autoriui nepavyko atskleisti amerikietiškojo neokonservatizmo esmės. Apie šį reiškinį jis kalba pernelyg paviršutiniškai. Stebina ta aplinkybė, kad XIX a. pabaigos Amerikos konservatizmui jis skyrė daugiau vietos, negu visų po Antrojo pasaulinio karo rašiusių JAV konservatorių kūrybai. Tarytum užmirštama, kad konservatizmas Jungtinėse Amerikos Valstijose suklestėjo būtent po Antrojo pasaulinio karo. Konservatoriaus Russelo Kirko ar neokonservatoriaus Irvingo Kristolo pažiūros buvo vertos kur kas platesnio pristatymo. Susidaro įspūdis, kad B. Szlachta yra linkęs neįvertinti tikrosios dabartinio amerikietiškojo neokonservatizmo reikšmės. Jis nenori pripažinti, kad amerikiečių neokonservatizmas šiandien jau gali būti traktuojamas kaip viena iš originaliausių konservatyvaus politinio mąstymo srovių.

Nesinori sutikti ir su kai kuriais M. Oakeshotto kūrybos vertinimais. Visų pirma su tvirtinimu apie tai, kad kartu su ideologinio mąstymo politikoje kritika M. Oakeshottas iš konservatorių atėmė "sugebėjimą formuluoti pozityvius teiginius" (p. 141). Principų ir įsitikinimų turėjimas, pagal M. Oakeshottą, yra vienas iš svarbiausių politinio gyvenimo elementų. Nei M. Oakeshottas, nei kiti konservatoriai nėra nusistatę prieš ideologinių programų kūrimą. Jie tik pabrėžia tą aplinkybę, kad ideologiniai principai turi būti traktuojami kaip realiai egzistuojančių politinio gyvenimo praktikų tęsinys, o ne kaip apriorinių socialinio gyvenimo modelių išvestinė.

B. Szlachta taip pat yra linkęs pervertinti M. Oakeshotto ryšių su pragmatizmu mastą (p. 149). Nuo kaltinimų pragmatizmu britų filosofą apsaugo jo pilietinės asociacijos idėja, išdėstyta knygoje *On Human Conduct*. Konservatorių pragmatizmas yra labai specifinis reiškinys. Nei E. Burke'o, nei M. Oakeshotto negalima apibūdinti kaip utilitaristų. Abiejų šių autorių mąstymui būdinga stipri deontologinė dimensija. Pirmiau pragmatinių politinio gyvenimo sumetimų jie suranda utilitaristiniams išskaičiavimams nepasiduodančius dalykus - Dievą (Burke) ir idealią pilietinės asociacijos idėją (M. Oakeshott). Abu šie autoriai nemato kokio nors gilesnio prieštaravimo tarp fundamentalių politinio gyvenimo normų ir eilinių piliečių suinteresuotumo šių normų gyvavi-

mu. Net pačias nepragmatiškiausias politinio gyvenimo normas jie yra linkę traktuoti kaip tam tikras kolektyvines gėrybes.

Apibendrinant galima pasakyti, kad B. Szlachtai pavyko realizuoti pagrindinį savo darbo tikslą - parodyti konservatyvaus politinio mąstymo formų įvairovę. Nėra abejonių, kad jo knygos vertimas į lietuvių kalbą galėtų prisidėti ir prie mūsų konservatyvaus politinio mąstymo tradicijos praturtinimo. Šalia R. Nisbeto knygos vertimo, turėtume tikrai gerą priemonę įvadinėms konservatizmo politinės minties istorijos studijoms. Tai būtų dar viena paskata pagaliau imtis seniai pribrendusio uždavinio - parašyti lietuviškojo konservatizmo istoriją.

ALVYDAS JOKUBAITIS